

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor (kombinace): Filozofie humanitních věd

Mcdonaldizace a dysneizace náboženství Mcdonaldization and Dysneization of Religion

Bakalářská práce: 10-FP-KFL-0014

Autor:
Michaela Cengrová

Podpis:

Adresa:
Tachov 4,
472 01, Doksy

Vedoucí práce: doc. PhDr. David Václavík, Ph.D

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
46	0	0	0	14	1CD

V Liberci dne: 26. 7. 2010

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

V Liberci dne: 26. 7. 2010.

Michaela Cengrová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce doc. PhDr. Davidu Václavíkovi Ph.D, za jeho vstřícný přístup na konzultačních schůzkách a za poskytnuté cenné rady a informace. Zvláštní díky patří celé mé rodině a přátelům, za podporu a pomoc v průběhu celého mého studia.

Anotace

Bakalářská práce se v rovině obecné zabývá proměnami religiozity v rámci pozdně-moderní společnosti. Jako výchozí bod práce byly představeny procesy, které vedly ke vzniku moderní společnosti a taktéž se výrazně podílely na změně postavení náboženství. Zvláštní pozornost pak byla věnována procesu sekularizace. Tato práce měla za cíl vyvrátit některé stereotypní představy, které s sebou sekularizační teze přinesly a představit náboženství ve světle transformací, kterými prochází současná společnost. Práce se zaměřila především na takové fenomény, jakými jsou např. komercializace náboženství či konzumerismus a vymežila vztah mezi náboženstvím a teoriemi mcdonaldizace a disneyzace.

Klíčová slova: mcdonaldizace, disneyzace, náboženství, religiozita, společnost, moderní, pozdně-moderní, komercializace

Abstract

The thesis is concerned with the transformations of religiosity within the present-day society. As the starting point were presented the procedures which conducted to the formation of modern society and also distinctively contributed to the change of position of religion. A special attention was paid to the procedure of secularization. The main aim of this thesis was to controvert some of the stereotypical ideas, which the theories of secularization had brought along and to present the religion in the light of transformations, which is the present day society coming through. The thesis especially focused on the phenomenons like commercialization of religion or consumerism and delimitated the relation between the religion and the theories of mcdonaldization and disneyzation.

Key words: mcdonaldization, disneyzation, religion, religiosity, society, modern, present-day, commercialization

Zusammenfassung

Die vorgelegte Bachelorarbeit befasst sich im allgemeinem mit der Religiosität in der postmodernen Gesellschaft. Als Ausgangspunkt der Arbeit wurden Prozesse vorgestellt die zum Endstehen der modernen Gesellschaft führten und die auch wesentlich zur Änderung des Status der Religion beigetragen haben. Besondere Aufmerksamkeit wurde dem Prozess der Säkularisierung gewidmet. Die Zielsetzung dieser Arbeit war, bestimmte Stereotypische Vorstellungen zu widerlegen, die die Säkularisierung Thesen mit sich brachten und auch die Religion in einem Transformationslicht in dem sich die heutige Gesellschaft bewegt vorzustellen. Die Arbeit hat sich hauptsächlich auf bestimmte Phänomene konzentriert, wie zum Beispiel Kommerzialisierung der Religion oder Konsumerismus und sie hat auch die Beziehung zwischen der Religion und den Theorien von Mcdonaldisation und Disneysation definiert.

Schlüsselwörter: Mcdonaldisation, Disneysation, Religion, Religiosität, Gesellschaft, modern, postmodern, Kommerzialisierung

Obsah

1. Úvod	7
2. Moderní společnost a náboženství	10
2.1. Formování moderní společnosti	10
2.2. Sekularizace.....	14
2.3. Shrnutí.....	17
3. Transformace náboženství v pozdně-moderní společnosti	19
3.1. Nový úhel pohledu	19
3.2. Privatizovaná a individualizovaná religiozita	20
4. Náboženství jako produkt	23
4.1. Komeracionalizace náboženství.....	23
4.2. Jinak-moderní společnost?	24
5. Mcdonaldizace	29
5.1. McDonald a náboženství.....	31
6. Disneyzace.....	35
6.1. Disneyland a náboženství.....	37
7. Závěr.....	42
8. Seznam literatury	44

1. Úvod

Naše společnost prochází změnami, které lze reflektovat z mnoha různých úhlů. Jedním z nich je náboženství. Vztahem společnosti a náboženství se zabývá především sociologie náboženství¹. Tento vědní obor nám zodpovídá otázky, které souvisí s náboženstvím a jeho vztahem k jednotlivým aspektům současné společnosti. Úloha náboženství a jeho role ve společnosti je v dnešní době velice aktuálním tématem. Od konce 19. a během 20. století se předpokládalo, že náboženství ztratí své výsadní postavení ve společnosti a jeho vliv v ní bude čím dál tím zanedbatelnější. Někteří sociologové se dokonce domnívali, že ze společnosti časem vymizí zcela, jak dokazují mnohé sekularizační teze. Domněnka, že moderní společnost a náboženství nejsou kompatibilní, se ale ukázala být mylnou a proto nyní dochází k přehodnocení úlohy náboženství ve společnosti². To, se ukázalo být velice proměnlivé a flexibilní, schopné reagovat na změny a trendy ve společnosti. Jeho vliv se dokonce začal opět projevovat i ve veřejné sféře, která byla v rámci moderní společnosti vysoce sekularizovaná. Jinými slovy by se dalo říci, že si náboženství v dnešní době nachází cestu zpět na veřejnou scénu. Na počátku 21. století se tak sociologie ocitá před úkolem, podrobit náboženství novému zkoumání a přehodnotit jeho úlohu a pozici v rámci společnosti.

Bakalářská práce se bude věnovat popisu změn, kterými náboženství prochází v současné době. Taktéž vymezí vztah náboženství a dvou sociologických pojmů, kterými jsou mcdonaldizace a disneyzace³. Tyto dva termíny správně odkazují na výrazné fenomény dnešní doby, kterými jsou rychlo-obslužné restaurace McDonald's a zábavní park Disneyland. Na základě specifického fungování těchto zařízení vznikly dvě sociologické teorie, tj. mcdonaldizace a disneyzace. Zjednodušeně lze tyto fenomény charakterizovat jako proces, při kterém principy těchto zařízení ovládají stále

¹ Tématem náboženství se samozřejmě zabývají i jiné vědní obory, např. religionistika

² Např. Thomas Luckmann a jeho koncept Neviditelného náboženství (LUCKMANN, T., *The invisible religion: The problem of religion in modern society*. New York: Macmillan, 1967)

³ Lze používat ve tvaru disneyzace i dysneizace. Pro tuto práci jsem zvolila tvar disneyzace, který používá D. Lyon ve své knize Ježíš v Disneylandu (LYON, D. *Ježíš v Disneylandu: Náboženství v postmoderní době*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. 270 s.)

větší část společnosti. Tyto teorie vznikají primárně v kontextu americké společnosti, ale neméně platné jsou i v oblasti Evropy. V rovině náboženství tyto dva fenomény úzce souvisí s projevy komercializace náboženství, které lze vysledovat v rámci pozdně-moderní společnosti. Tyto procesy se projevují především jako snaha křesťanských církví i nových náboženských skupin o přebírání principů těchto zařízení, za účelem zvýšení vlastní zajímavosti na náboženském trhu. Tato problematika je úzce spojena s privatizací a individualizací religiozity a taktéž poukazuje na současný stav náboženského života. Cílem práce bude podrobné prozkoumání daného tématu v kontextu náboženství a pokus o zjištění, jak dalekosáhle je daný koncept v jeho rámci nosný. Taktéž se zaměříme na prozkoumání stavu náboženství v současné společnosti. Téma náboženství stále oplývá mnoha stereotypními představami, které s sebou přinesly sekularizační teze. Ty se ovšem ukázaly být neplatné a tak vznikl apel na přehodnocení úlohy náboženství ve společnosti. Touto problematikou se budeme v rámci této práce zabývat. Nahlížet na toto téma budeme z pozice sociologie náboženství. Jako výchozí metoda práce byla zvolena kritická analýza a komparace dostupné literatury. Jedná se především o díla autorů D. Lyona, G. Ritzera a J. Dranea. Práce se nebude danou problematikou zabývat celoplošně, nýbrž pouze v rámci západní společnosti, tj. Evropa a USA.

Jako výchozí bod práce bylo zvoleno téma proměn náboženství v rámci moderní společnosti. Z této situace čerpalo mnoho autorů podklad pro své sekularizační teorie. Proces diferenciací jednotlivých subsystemů moderní společnosti, který je typický pro její utváření, odsunul náboženství mimo veřejnou sféru. V rámci moderní společnosti se vytváří přísná distinkce mezi státem a rodinou. Stát funguje jakožto veřejný prostor, zatímco rodina jako sektor soukromý, který prakticky nepodléhá kontrole. Náboženství v rámci moderní společnosti nachází své útočiště právě v rámci rodiny a tím se stává privátní záležitostí. Právě privátní ráz náboženství bude odrazovým můstkem pro další část práce, kde si předvedeme proměny náboženství v rámci pozdně-moderní společnosti. Taktéž si vysvětlíme, proč musela být role náboženství během druhé poloviny 20. století přehodnocena a představíme si některé důležité sekulární teze. To nás dovede do závěrečné části práce, která se bude věnovat výhradně konceptu

mcdonaldizace a disneyzace. Zvolený postup práce považuji za vhodný, pokud má být proces proměny náboženství na počátku 21. století vysvětlen ve své celistvosti.

Práce je strukturovaná do několika kapitol. V první části vymezíme vztah náboženství a modernity. Představíme specifické procesy, které jsou charakteristické pro formování moderní společnosti a taktéž mají významný vliv na změnu postavení náboženství. V rámci této kapitoly také představíme proces sekularizace, který je jedním z typických znaků moderní společnosti. Pro tuto práci jsem zvolila sekularizační teorii Bryana Wilsona. Ta pracuje s koncepcí snižování sociálního významu náboženství v rámci moderní společnosti a poslouží nám k demonstraci základních myšlenek těchto tezí. V další kapitole se zaměříme na změnu postavení náboženství v pozdně-moderní společnosti, přičemž budeme vycházet z poznatků první kapitoly. Taktéž se zastavíme u vymezení pozdně-moderní společnosti, jakožto postmoderny a představíme si koncept „tekuté modernity“ Zygmunta Baumana. Poté se zaměříme především na takové fenomény, kterými jsou privatizovaná a individualizovaná religiozita a pro ilustraci představíme fenomén New Age, který nám poslouží jako ukázkový příklad současné religiozity. Na tuto kapitolu navazuje hlavní téma bakalářské práce, kterými jsou koncepty mcdonaldizace a disneyzace náboženství. Tyto fenomény představíme nejdříve v rovině obecné a poté v kontextu náboženství.

2. Moderní společnost a náboženství

Náboženství a jeho pozice ve společnosti se začíná výrazně měnit spolu s přechodem tradiční společnosti ke společnosti moderní. Tento přechod, taktéž nazývaný proces modernizace se vyznačuje zásadními změnami v celé struktuře společnosti, zánikem tradičních institucí a v neposlední řadě výraznou proměnou úlohy náboženství ve společnosti. Tyto výrazné transformace, které na přelomu 18. a 19. století vedly k zániku tradiční společnosti, jsou z hlediska role náboženství ve společnosti zásadní. Diferenciace jednotlivých subsystémů společnosti, která je pro vznikající moderní společnost typická, odsunula náboženství do sféry soukromé a tak radikálně omezila jeho vliv ve sféře veřejné. Z náboženství se tak stává fenomén, který má ve veřejném životě pouze minimální vliv. Na základě této skutečnosti, vznikaly především ve 20. století tzv. teorie sekularizace, ve kterých jejich autoři poukazovali na snižující se význam náboženství. Na počátku 21. století se ovšem veškeré tyto teorie ukazují jako neplatné a postupně dochází k přeformulování vztahu mezi náboženstvím a společností, lépe řečeno, mezi jednotlivými oblastmi společenského života. Ovšem i tento opětovný návrat náboženství na veřejnou scénu úzce souvisí s proměnami, kterými náboženství prošlo v procesu modernizace. Vymezení vztahu mezi náboženstvím a modernitou si vyžaduje představit některé zásadní procesy, které jsou v první řadě charakteristické pro vznik moderní společnosti, a v druhé řadě mají zásadní vliv na změnu postavení náboženství ve společnosti.

2.1. Formování moderní společnosti

Je to právě sociologie, která si klade otázky týkající se moderní společnosti. Tento vědní obor vzniká jako reakce na hluboké sociokulturní změny, které vedly k zániku tradiční společnosti a vzniku společnosti moderní. Problematika vzájemného vztahu náboženství a modernity se pak nastoluje především v kontextu fenoménu sekularizace. V tomto bodě považují za nutné, položit si otázku, jak vzniká proces modernizace a co znamená pro pozici náboženství ve společnosti. Tato otázka se stala zásadní pro mnoho autorů. Z českých autorů je to např. Dušan Lužný, který ve své práci *Náboženství a moderní*

*společnost*⁴ jednotlivé zdroje modernity v souvislosti s náboženstvím rozpracovává. Z tohoto díla budu čerpat v další části této kapitoly.

D. Lužný vidí jako jednu ze zásadních změn, odlišujících premoderní společnost od moderní, rozdíly vznikající v ekonomické sféře společenského života. Jedná se především o industrialismus a kapitalismus. Tyto dva znaky jsou charakteristické pro západní moderní společnost⁵. Pro industrialismus je typické rozsáhlé zavádění strojů do výroby a využívání neobnovitelných zdrojů. Výroba je velmi organizovaná, zaměřená na co nejvyšší produkci a efektivitu. V továrnách vznikají složité výrobní linky, kde má každý pracovník své místo. To vede k vytváření nových sociálních vztahů v závislosti na pracovní pozici, ovšem v rozsahu i mimo pracoviště. Kapitalismus lze charakterizovat jako systém ekonomického podnikání založeného na tržní výměně⁶. Tento systém funguje na základě soukromého vlastnictví kapitálu a předpokladu, že jsou tu konzumenti, kteří za peníze směňují vzájemně své zdroje. Tak dochází k dosažení zisku a uspokojení zájmu jedince. Taktéž předpokládá co největší samostatnost ekonomiky, tzv. volný trh ve vztahu např. k politice či náboženství. Industriální kapitalismus mimo jiné vytváří novou sociální strukturu, kde je jedinec definován na základě příslušnosti k sociální třídě. Mizí tak tradiční určení jedince vzhledem k příbuzenským či stavovským vztahům.

Dalším významným jevem, typickým pro formování moderní společnosti je oddělení prostoru a času. Příchod modernity od sebe odtrhl prostor a čas, který do té doby v separované podobě jednoduše neexistoval⁷. Tyto dva fenomény byly v podstatě totožné, vzájemně se překrývaly. Tuto distinkci lze jednoznačně připsat objevu mechanických hodin, podle kterých začala být organizovaná celá sociální struktura. Další časoprostorovou změnou byla urbanizace. Tu lze charakterizovat jako proces, při kterém se značná část venkovského obyvatelstva přesouvá do větších měst, většinou za prací. Mění se tak tradiční vztahy mezi městy a venkovem. Venkov se stává pouhou

⁴ LUŽNÝ, D. *Náboženství a moderní společnost: Sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

⁵ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 10

⁶ GIDDENS, A. *Sociologie*. 1. Vyd. Praha: Argo, 1999. s. 558

⁷ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 11

periferií a zdrojem surovin pro město. Moderní společnost je zároveň společností městskou. Rozvoj měst s sebou přináší centralizaci a změnu struktury moci. Taktéž dochází k výraznému odlišení soukromé a veřejné sféry. Přesun lidí z venkova do měst s sebou nesl další zásadní změnu vzhledem k náboženství. Tím byl rozpad tradičních vazeb, hierarchií, hodnot a norem. Moderní společnost je velice dynamická. Tato dynamika je umožněna především uvolněním omezení v rovině vertikální mobility. Otevřená sociální struktura nabízí jednotlivcům příležitost změnit své postavení ve společnosti na základě individuálních schopností. To je mimo jiné umožněno snazším přístupem ke vzdělání.

Modernizace s sebou také nese změnu v charakteru a distribuci vědění. Moderní vědění se odklání od náboženského výkladu světa a čerpá především z odkazu osvícenství⁸. Základními kameny moderního paradigmatu je racionalismus, který se snaží dobírat poznatků zásadně racionálními postupy. Typická je snaha o vytvoření univerzální, efektivní vědy a také důraz na pokrok. Věda se tak stává univerzální mocí, prostřednictvím které se dá efektivně ovládnout vnější prostředí a to jak lidé, tak příroda. Lidé jsou vedeni k sebedisciplinaci a ostatní externality jsou ovládány mechanicky. Touto racionalizací se z lidské činnosti vytrácí magický rozměr, který byl v nemoderní společnosti výrazně přítomný. Taktéž dochází ke snaze o zmenšení vlivu náboženských organizací a autorit. Hlásána je rovnost věr. Důraz je kladen na toleranci, která vychází z ideje svobody, rovnosti a práva na svobodný život. Pro transformaci premoderní společnosti na moderní, bylo nutné mobilizovat její podstatné části, čímž byla vytvořena masová společnost. Ta je pro existenci moderní společnosti nezbytná. V jejím rámci dochází nejen k masové výrobě a spotřebě materiálních statků, ale také k masové distribuci vědění. Informace a vzdělání se stávají celoplošně dostupnějšími. Dalším důležitým aspektem modernity je existence národního státu. Rozvinul se institucionalizovaný systém hierarchií založený na neosobním výkonu moci skrze byrokracii řídicí se zákonnými předpisy⁹. Dochází k oddělení zákonodárné, výkonné a soudní moci. Zákony pak představují projev obecné vůle. Základním kamenem moderního státu je také sekularizace, která má bránit propojení státní moci

⁸ Tamtéž, s. 12

⁹ LUŽNÝ, D., Náboženství a moderní společnost, s. 14

s náboženskými skupinami. Nosnou myšlenkou moderního státu již není náboženská tradice, nýbrž princip občanství. Občanská společnost je takto tvořena soukromou sférou společenského života, který nepodléhá kontrole státu.

J. Keller ve své knize *Teorie modernizace* uvádí jako čtyři základní znaky moderního procesu generalizace společenských vztahů, procesu individualizace, funkční diferenciace společnosti a vysoký stupeň racionalizace. Tyto procesy odlišují moderní od tradičních sociálních útvarů. Generalizace vztahů znamená, že jsou čím dál tím méně vázány na konkrétní osoby či situace. Zobecnění vztahů pak umožňuje snadnou zaměnitelnost osob, které se jich zúčastňují. Zobecněné a formalizované struktury rozhodování umožňují zvyšovat výkonnost v jakékoli oblasti společenského života¹⁰. Na druhé straně vede tento proces také k výraznému nárůstu neosobnosti, anonymity a pocitu odcizení v rámci těchto vztahů.

Proces individualizace lze charakterizovat jako výrazný nárůst významu jednotlivce, který již nepodléhá omezením tradičních sociálních útvarů. Tento proces umožňuje svobodný rozvoj jedince, zároveň však vytváří silný tlak na jeho samostatnost. Jinými slovy, jedinec si může svobodně konstruovat svůj život, avšak nese za něj veškerou zodpovědnost.

Proces funkční nebo také institucionální diferenciace, popisuje Keller jako vznik jednotlivých funkčně specifických sektorů společnosti, jako např. politika, věda, ekonomika, kultura. Jedná se o jeden z hlavních rysů moderní společnosti. V premoderních společnostech fungovalo propojení mezi jednotlivými činnostmi, v moderní společnosti se etabloují samostatně fungující, nezávislé subsystemy. Vytváří se nové instituce a lidé získávají nové role v rámci společnosti. Náboženství, které dříve fungovalo jako spojující prvek v jednotlivých oblastech lidské činnosti, se taktéž stává samostatným subsystemem¹¹. Jednotlivé subsystemy uspokojují různé potřeby jedinců a tak náboženství mimo jiné ztrácí svou tmelící funkci. Taktéž přichází o kontrolu, kterou mělo dříve nad jednotlivými oblastmi lidského života, a ty se pomalu, ale jistě začínají

¹⁰ KELLER, J. *Teorie modernizace*. 1. Vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. s. 60

¹¹ KELLER, J., *Teorie modernizace*, s. 62

vymaňovat z jeho vlivu. Jednotlivé diferenciované oblasti se tak mohou rozvíjet mnohem rychleji, bez ohledu na ostatní subsystémy. Vymanění se z kontroly náboženství pak přineslo velký rozvoj např. v oblasti vědy. Oslabení jeho vlivu s sebou také přineslo oslabení sociální soudržnosti. Spolu s tím, jak se také samo náboženství proměnilo z dominantní, sociálně integrující síly pouze v jeden z řady funkčních subsystémů a stalo se soukromou záležitostí věřících, byl kód sociální soudržnosti výrazně oslaben¹².

Posledním procesem je pak racionalizace, o které jsme se zmínili již výše. Jedná se především o snahu vytvářet takovou skutečnost, která je co nejpředvídatelnější a co nejlépe ovladatelná. Souběh všech čtyř zmíněných procesů a jejich vzájemné posilování a umocňování znamená, že moderní společnost je stále abstraktnější (generalizace), stále nesourodější (individualizace), stále specializovanější (diferenciace) a zároveň stále účelovější (racionalita)¹³.

2.2. Sekularizace

Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, jedním z výrazných znaků modernizace je proces sekularizace. Sekularizační teorie sekularizaci vnímají jako neodmyslitelnou součást a nutný jev formování moderní společnosti. A je to právě sekularizace, která se stává v současné době velice problematickým tématem, jelikož se její předpoklady ukázaly být mylnými. Pojem sekularizace slouží sociologům jako nástroj, prostřednictvím kterého lze uchopit a popsat změny postavení náboženství v moderní společnosti. Je nutné dát pozor na rozdíl mezi pojmy „sekularizace“ a „sekularismus“. Sekularizace je neutrální termín, označující specifický proces, zatímco sekularismus představuje ideologii, která si klade za cíl oslabení vlivu náboženských organizací. Sekularizaci lze obecně popsat jako proces, při kterém dochází k omezování vlivu náboženství ve společnosti, nebo dokonce odnábožštění. Původně se jednalo o právní termín, který označoval přechod církevního majetku na stát či na soukromého vlastníka. Taktéž charakterizoval situaci, kdy se duchovní navrací zpět do laického stavu.

¹² Tamtéž, s. 64

¹³ Tamtéž, s. 64

Koncept sekularizace je v sociologii velmi diskutovaným tématem. Sekularizaci a její vliv v moderní společnosti lze nahlížet z mnoha různých úhlů, jelikož ve svých důsledcích ovlivnila široké spektrum lidského života. Sekularizace se projevuje v rovině objektivní i subjektivní, jinými slovy, má dopad na celou společnost i na osobní život jednotlivců. V této části práce si sekularizaci představíme z hlediska několika jevů, které vzhledem k tématu bakalářské práce považujeme za zásadní. Pro charakteristiku projevů sekularizace na makro-úrovni, které se dotýkají společnosti jako celku, popíšeme proces institucionální diference, který měl zásadní vliv na změnu postavení náboženství ve společnosti. Poté představíme sekularizační tezi Bryana Wilsona, který je považován za jednoho z hlavních představitelů této teze. Budeme takto prezentovat základní myšlenky většiny sekularizačních tezí, které se v současné době ukazují jako neplatné. Privatizaci, pluralismus či racionalizaci lze charakterizovat jako jevy na mikro-úrovni. Mají vliv především na individuální sféru jednotlivců.

Proces institucionální diference byl zmíněn již v předchozí kapitole. Jeho vztah ke změně postavení náboženství v rámci moderní společnosti je však zásadní a proto si ho zde krátce shrneme. Zásadním procesem při vzniku moderní společnosti bylo oddělení veřejné a soukromé sféry. V rámci tradiční společnosti vše tvořilo koherentní celek, jehož tmelícím prvkem bylo právě náboženství. To prostupovalo veškerými oblastmi lidské činnosti a fungovalo jako jakýsi mechanismus sociální integrace. V rámci diference se, vlivem rozšiřující dělby práce ve společnosti, vydělují jednotlivé subsystemy, které zastávají své specifické funkce. Subsystemy, jako např. politika, ekonomika, kultura, vzdělávání..., pak fungují relativně nezávisle na sobě a podle vlastních pravidel. Tím byla, mimo jiné, odstraněna další z funkcí náboženství, kterou byla legitimizace a dohled nad činností těchto oblastí. Náboženství se stává taktéž samostatným subsystemem, kterému je vymezeno místo v rámci soukromé sféry. Stává se osobní záležitostí jednotlivců a rodin a její funkce se omezuje na oblast soukromí. Tím také vzniká prostor pro vznik mnoha nových náboženských skupin.

B. Wilson sekularizaci vymezuje jako proces, ve kterém náboženské instituce, jednání a vědomí ztrácejí sociální význam¹⁴. Na sekularizaci nahlíží jako na prvek, který je

¹⁴ LUŽNÝ, D., Náboženství a moderní společnost, s. 64

spojený s přechodem tradiční společnosti k moderní. Ve své tezi pracuje s rozdělením sociální organizace na dva typy. Prvním je „společenství“ (Gemeinschaft), které používá pro označení tradiční společnosti. Ta je představována lokálními, stabilními skupinami, zpravidla klany či vesnicemi. V rámci společenství existují silné, vzájemně provázené vztahy. Proti nim se vymezuje „společnost“ (Gesellschaft), která označuje moderní organizaci. V rámci moderní společnosti se člověk stává nositelem určitých rolí, nikoli totální osobou, jak tomu je ve společenství. Rysem moderní společnosti je mimo jiné anonymita jedince. Náboženství má své zdroje ve společenství, kde prostupuje životem všech jedinců a veškerými jejich činnostmi. Lidé prostřednictvím náboženství získávají svou identitu a taktéž se vymezují vůči ostatním skupinám. Tradiční společenství byla zcela prostoupena nadpřirozeným, neboť lidé vymezovali sami sebe, svůj původ, sociální uspořádání a osud odkazem na oblast nadempirického¹⁵. Masová společnost funguje jinak. Komunity ztrácí svou integritu v rámci větších celků a místní náboženství tak ztrácí svoji roli. Společnost přestává fungovat na základě náboženského výkladu světa či řádu, protože to vše je nahrazeno racionalismem národního státu. Pravidla a povinnosti jsou nastavena na základě role, kterou jedinec ve společnosti zastává. Podle Wilsona sekularizace představuje nejen snižování sociálního významu náboženství, ale taktéž úbytek času a energie, který je nadpřirozeně věnován.

Procesy na mikro-úrovni odkrývají poněkud odlišný osud náboženství. To v rámci moderní společnosti sice ztrácí svůj vliv ve veřejné sféře, avšak ve sféře soukromé se v různých podobách zachovává. Významným procesem je privatizace náboženství. To je v rámci moderní společnosti výrazně odsouváno do soukromé sféry. Na rozdíl od svého privilegovaného, všudypřítomného postavení náboženství v tradiční společnosti, se v rámci modernity vymezuje jako přímý protiklad sféry veřejné. T. Luckmann ovšem poukazuje na skutečnost, že sociologie nahlíží na náboženství primárně jako na církevní religiozitu a tím pádem dochází k nesprávnému závěru, že se nadpřirozeno ze společnosti vytrácí¹⁶. Pluralismus lze charakterizovat jako situaci, kdy dochází ke střetu různých názorů, pohledů či vyznání. V duchu moderní myšlenky tolerance, tak vedle sebe koexistují různé náboženské názory, aniž by si kterýkoli z nich mohl

¹⁵ NEŠPOR, Z., Sociologie náboženství. 1. Vyd. Praha: Portál, 2007. s. 80

¹⁶ Tato teze je podrobněji rozpracovaná v kapitole Privatizovaná religiozita

nárokovat absolutní pravdu. I tato situace má výrazný vliv na postavení náboženství ve společnosti. Posledním bodem tohoto odstavce je proces racionalizace myšlení. Ta přímo navazuje na problematiku změn v charakteru vědění, popsanych v předchozí kapitole. Tím, že se etablovala věda, jako samostatný subsystém, nepodléhající kontrole náboženských organizací, se objevuje i racionální výklad světa. Moderní společnost preferuje racionální způsob myšlení, a proto se veřejným diskursem stávají vědecké poznatky. Příklon k náboženskému výkladu světa se stává svobodnou volbou každého člověka. Racionalizace ovšem primárně vede ke snižování významu náboženství v oblasti výkladu světa.

2.3. Shrnutí

V předchozí kapitole jsme si podrobně představili procesy, které jsou typické pro formování moderní společnosti a mají zásadní vliv na proměnu pozice náboženství ve společnosti. Zde si je krátce shrneme. Jedná se především o zvýšenou horizontální mobilitu a urbanizaci, při které dochází k výraznému odlivu obyvatelstva z venkova do měst. Dochází tak k rozbití stabilních skupin, jakými jsou např. klany, a oslabení původních vazeb na rodinu, což vede k zániku tradičních hodnot a norem. Industrializace a kapitalismus přináší, mimo změnu ve sféře ekonomické, taktéž vznik nově uspořádané společnosti, nikoli na základě rodinných či klientních vztahů, nýbrž na základě postavení v rámci trhu. Dochází k sekularizaci většiny společenské sféry. Vzniká národní stát, který je postaven na myšlence občanství. Výkon moci je prováděn prostřednictvím aparátu byrokracie, která jedná na základě zákonů, svobodně zvolených občany. Náboženská tradice, která formovala tradiční společnost tak již v moderním státě nemá místo. Rozvoj svobodné vědy nahrazuje místo náboženství v otázce výkladu světa, a díky snadnější dostupnosti informací a vzdělání, jsou její poznatky celoplošně šířeny v rámci masové společnosti. Zásadním procesem pak byla diferenciací jednotlivých subsystémů, které fungují relativně nezávisle na sobě. Taktéž se vytváří výrazná distinkce mezi sférou veřejnou a soukromou. Náboženství, které v tradiční společnosti propojovalo jednotlivé subsystémy do koherentního celku, je systematicky vytlačováno z veřejné sféry a ponecháno ve sféře soukromé, jakožto privátní záležitost každého jednotlivce. Na základě těchto skutečností jsou vytvářeny teorie, které předpokládají neustávající snižování vlivu náboženství ve společnosti, či jeho úplné

zmizení. Ve druhé polovině 20. století však dochází k výraznému oživení náboženského života ve společnosti a vyvstává nutnost přeformulování vztahu mezi náboženstvím a společností.

3. Transformace náboženství v pozdně-moderní společnosti

Hlavním tématem této kapitoly bude transformace náboženství v pozdně-moderní době, v souvislosti s privatizací a individualizací religiozity. Oba tyto procesy budou v rámci této kapitoly vysvětleny. Jak bylo zmíněno výše, v současné době, navzdory očekávání sekularizačních teorií, dochází v širokém měřítku k oživení náboženského života ve společnosti. Tento zajímavý obrat začal být aktuální zhruba v 60. letech 20. století. Ještě v 50. letech společnost projevovala jen velmi malý zájem o duchovní sféru a proto se předpokládalo, že mladá, poválečná generace, bude první zcela sekularizovanou společností. Ta ovšem začala vykazovat zcela rozdílné tendence. Došlo k obrovskému rozmachu zájmu mladých lidí o náboženství a různé duchovní proudy a objevila se nedůvěra a nechuť vůči tradičním institucím. Tento obrat k duchovní sféře je připisován, mimo jiné, výrazně materiálnímu založení předchozí generace. Začaly vznikat ve velké míře úplně nové náboženské skupiny a objevil se fenomén zvaný New Age. Celoplošně dochází k oživení duchovního života. Tato situace, mimo jiné, donutila mnoho sociologů přehodnotit své stanovisko k úloze náboženství v moderní společnosti, jelikož se sekularizační teorie, které do té doby sloužily jako výkladový rámec, ukázaly být neplatné. Problematické se v mnoha případech ukázalo i samotné použití pojmu „náboženství“. To zpravidla odkazuje na institucionalizovanou formu religiozity a není schopno pojmut i jiné projevy náboženského chování. Někteří autoři proto preferují např. používání pojmu „spiritualita“.

3.1. Nový úhel pohledu

Na nedostatky tradičních sekularizačních teorií poukázal např. T. Luckmann. Ten za zásadní problém považuje to, že sociologie náboženství prakticky ztotožnila náboženství s církevní religiozitou. Úpadek institucionalizované formy religiozity pak vedl sociology k mylnému závěru, že se moderní společnost stává celoplošně méně náboženskou. Úpadek církví nelze považovat za úpadek náboženství, a proto Luckmann považuje za nutné rozšířit pojem „náboženství“ i mimo institucionalizovanou podobu církví. Tvrdí, že pro člověka je charakteristická snaha transcendovat svou biologickou podstatu prostřednictvím konstruktů „Já“, které se utváří v procesu socializace. Právě

tento proces má podle něj náboženský charakter. Toto své přesvědčení staví na teorii vědění, kterou společně s P. Bergerem vypracoval v díle *Sociální konstrukce reality*¹⁷.

3.2. Privatizovaná a individualizovaná religiozita

Luckmann staví na skutečnosti, že moderní rozdělení společnosti na sféru veřejnou a soukromou, udělalo ze sféry soukromé oblast ryze autonomní. Protože sféra soukromí nepodléhá žádné institucionální kontrole, stává se místem, kde si člověk svobodně rozhoduje o svém životě. V rámci soukromé sféry má pak možnost individuálního výběru podle vlastních preferencí, a to ať se jedná o zboží, služby, přátele, partnera či koníčky¹⁸. Stejně svobodně si pak vytváří vlastní identitu, na základě výběru nejbližšího světónázoru. Posvátný kosmos v rámci moderní společnosti nepředstavuje jednotný celek a proto si ho „konzument“ nemůže osvojit celý¹⁹. Vybírá si pak pouze taková témata, která jsou blízka jeho individuálnímu žebříčku hodnot. Získávání osobní identity Luckmann považuje za univerzální formu religiozity. Taktéž můžeme mluvit o privatizované religiozitě, jinými slovy, vyznání člověka se stává jeho ryze soukromou záležitostí. A jelikož náboženské univerzum není předáváno žádnou institucí, je to právě sféra soukromí, kde se nepozorovaně náboženská sféra formuje. Individuální religiozita je podporována lidmi, nikoli institucemi. Důležitou roli pro její formování pak hraje především rodina a blízcí lidé mimo ni. V rámci tohoto konceptu můžeme chápat privatizovanou religiozitu, jakožto situaci, kdy se náboženství stává soukromou záležitostí jedince. Individualizovaná religiozita poté odkazuje na individuální výběr jednotlivých náboženských univerz, vzhledem ke konzumnímu zaměření jednotlivce.

Luckmann se takto dostává ke konceptu „neviditelných náboženství“ a tímto směrem doporučuje obrátit pozornost sociologie. Tento koncept podrobně rozpracoval v díle *Neviditelné náboženství*²⁰. Neviditelnými náboženstvími myslí právě proces individualizace religiozity, který tak dlouho unikal pozornosti klasických sociologů.

¹⁷ BERGER, P., a LUCKMANN, T., *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. 1.vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s.

¹⁸ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 79

¹⁹ Tamtéž s. 80

²⁰ LUCKMANN, T., *The invisible religion: The problem of religion in modern society*. New York: Macmillan, 1967

V souvislosti s individualizovanou religiozitou můžeme také zmínit koncept pluralismu, se kterým pracuje P. Berger. Berger tvrdí, že se v rámci moderní společnosti vytváří situace, kdy vedle sebe koexistují různé náboženské skupiny. V rámci modernizace, mimo jiné, dochází k demonopolizaci náboženského života. Monopolizace náboženského života vychází z existence náboženských struktur, které podávaly konečné legitimizace individuálního a kolektivního života, přičemž byly často podporovány vojenskou silou a byly spojeny se státní mocí²¹. Ovšem v rámci sekularizované moderní společnosti, nemohou být náboženské tradice vnucovány na základě autority, a proto zde vzniká zvláštní situace jakéhosi „náboženského trhu“. Různé náboženské skupiny tak mezi sebou vedou svobodnou soutěž o věrnost svých klientů. Mnohdy dokonce spolupracují, jelikož se potýkají s podobnými problémy a posilují tak ekumenické snahy²². Přízeň klientů je pak záležitostí jejich svobodné volby. Vzniká tak tržní situace, v níž se náboženské skupiny chovají jako prodejci a náboženské tradice se stávají „spotřebním zbožím“. Dalším aspektem demonopolizovaného náboženského trhu je snižování věrohodnosti nabízeného „duchovního zboží“ jednotlivých skupin. Jelikož jich na trhu funguje větší množství, žádná z nich si nemůže přisvojit právo na absolutní pravdu. Ke snižování věrohodnosti dochází v přímé souvislosti s množstvím skupin, působících na trhu.

Ukázkovým příkladem privatizovaného náboženství a individuální religiozity, je např. fenomén New Age, který si představíme v této kapitole. Hnutí New Age se vymezuje jako protiklad institucionalizovaných forem náboženství. Tento fenomén je jen velmi těžko uchopitelný, protože v sobě zahrnuje mnoho různých projevů spirituality. D. Václavík hnutí New Age charakterizuje jako typ religiozity charakteristický dediferencovaným a holistickým pojetím vztahu mezi člověkem, přírodou a „božským“, který je možná víc než čímkoli jiným životním stylem spojeným se zvláštní spirituální hermeneutikou²³. Tento duchovní proud vykazuje značně synkretické prvky. Typická je pro něj nedůvěra v institucionalizované formy náboženství a naopak otevřenost k nevšedním duchovním zážitkům. Nevychází z žádné pevně stanovené doktríny a nemá žádná závazná pravidla. Velký důraz je kladen na individuální potřeby a rozvoj jedince.

²¹ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 88

²² Tamtéž, s. 89

²³ VÁCLAVÍK, D. a NEŠPOR, Z., *Příručka sociologie náboženství*. 1. Vyd. Praha: SLON, 2009.s. 360

Jedinec si tak z nepřeberného množství myšlenek, technik, metod a zážitků vybírá ty, které ho nejvíce oslovují. Spousta lidí, kteří vykazují typické znaky New Age sama sebe mylně považují za ateisty, i přesto že jejich chování je značně spirituální. Tento náboženský přístup je typický např. v České Republice. Ta je považována za jednu z nejateističtějších zemí v Evropě. Průzkumy²⁴ ovšem dokázaly, že většina Čechů projevuje známky vysoce religiózního chování, avšak sama se za věřící nepovažuje, zpravidla kvůli tomu, že nepatří do žádné oficiální církve. Do hnutí New Age lze zařadit vše přes meditace, víru v horoskopy, léčivou sílu kamenů, jógu, výklady karet, věštění, homeopatii aj. Na New Age lze taktéž nahlížet jako na výraz pozdně moderní, konzumní společnosti, jejichž členové přijímají, kombinují a upravují z nejrůznějších tradic²⁵. Konzumní podoba New Age je také jedním z typických projevů individualizované religiozity. K věřícímu se přistupuje jako k individuálnímu zákazníkovi, kterému jsou v podobě nejrůznějších publikací, příruček apod. předkládány informace, které lze pak snadno vzájemně kombinovat. New Age se pokouší o vytvoření holistické vize světa, jež má překonat specializaci různých oblastí kultury a propojit je navzájem²⁶.

²⁴ Např. HAMPLOVÁ, D., *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 45, tabulka č. 20

²⁵ NEŠPOR, Z., *Sociologie náboženství*, s. 131

²⁶ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 81

4. Náboženství jako produkt

Na základě výše zmíněných poznatků můžeme dojít k závěru, že dnešní společnost je velice nábožensky založená, i když v hodně v netradičním slova smyslu. Na jedné straně převažuje nezáměr o tradiční, institucionalizovanou podobu církví, zatímco na druhé straně lze vyzorovat abnormální zájem o duchovní sféru. Společně s nástupem moderní společnosti a odsunem náboženství do soukromé sféry, získalo jeho prožívání velice konzumní charakter, jak jsme zmínili v rámci kapitoly individualizace religiozity. Konzumerismus je jedním z typických představitelů soudobé euro-americké společnosti. Jednoduše jej lze charakterizovat jako neodůvodněnou spotřebu. Náboženství lze spotřebovat jako všechny ostatní produkty. Svou identitu nevytváříme pouze tím, co si oblékáme a jak vystupujeme, ale především na základě symbolického univerza, které si osvojujeme. V rámci náboženského trhu lze, v závislosti na tržním charakteru a kompetitivním prostředí, vyzorovat chování, které není pro náboženské organizace úplně typické. Můžeme mluvit o komercionalizaci náboženství. V této souvislosti můžeme vyzorovat fakt, že na sebe náboženské organizace přebírají světské způsoby fungování. Zajímavá je ovšem i opačná paralela, kdy lze ve sféře ekonomické vyzorovat tendence komerčních organizací využívat religijních zájmů spotřebitelů k vlastnímu prospěchu či k legitimizaci své činnosti²⁷. Náboženství ovšem nelze omezit na výsledek ekonomických procesů. Dalo by se říci, že duchovní potřeby lidí se nemění, ovšem náboženské organizace musí fungovat, více či méně, jakožto prodejci, aby to byly právě ony, koho si „duchovní hledači“ vyberou k uspokojení svých potřeb.

4.1. Komeracionalizace náboženství

S komercionalizací náboženství je pak přímo spojené téma bakalářské práce, tj. koncept mcdonaldizace a disneyzace náboženství. Tyto dva fenomény vznikají na základě zjištění, že stále širší oblasti lidské společnosti na sebe přebírají principy fungování zařízení, kterými jsou právě restaurace McDonald's a zábavní park Disneyland. Oba

²⁷ NEŠPOR, Z., Příručka sociologie náboženství, s. 280

tyto sociologické trendy lze, mimo jiné, nahlížet jako metaforu pro pozdně-moderní společnost. Jejich platnost v oblasti náboženství je ovšem diskutabilní. V případě disneyzace budeme vycházet z poznatků kanadského sociologa D. Lyona, který toto téma zpracovává v díle s příznačným názvem *Ježíš v Disneylandu*²⁸. D.Lyon tvrdí, že znaky, kterými A. Bryman charakterizoval fungování disneyzovaného světa, lze vypořádat i u nově vznikajících náboženských forem. Disneyland používá především metaforicky, pro popsání stavu náboženství v pozdně-moderní (v jeho pojetí postmoderní) době. Koncept mcdonaldizace je v aplikaci na náboženství ještě o něco problematičtější. Tato teorie vychází z práce G. Ritzera *Mcdonaldizace společnosti*²⁹. V tomto díle se Ritzer zabývá expanzí specifického typu ekonomického provozu mimo sféru občerstvení a sféru komerční vůbec³⁰. K těmto projevům se staví velice kriticky a snaží se poukázat na nebezpečí, které s sebou mcdonaldizované prvky do společnosti přináší. Navazuje přitom na Weberovu teorii modernizace jako racionalizace společnosti. Proces racionalizace lze charakterizovat jako vzrůstající tlak na takové uspořádání života, kdy se kalkulace stává základní strategií sociálního jednání. Dochází k eliminaci magického myšlení, které je nahrazeno technickým a procedurálním myšlením, které vede k praktické orientaci a ovládnutí okolního světa³¹. Na základě Ritzerova díla představíme mcdonaldizaci v rovině obecné. V kontextu náboženství pak budeme vycházet z díla J. Dranea *The McDonaldization of the Church*³². V tomto díle se Drane zabývá úpadkem tradičních křesťanských církví. Autor jejich neúspěch na náboženském trhu připisuje především jejich inklinaci k mcdonaldizovaným formám.

4.2. Jinak-moderní společnost?

V této části práce se budeme věnovat vymezení současné společnosti. Naše společnost na počátku 21. století již není pouze moderní společností, jak jsem ji popsala výše. Stále častěji můžeme narazit na charakteristiku naší společnosti jakožto pozdně-moderní či postmoderní. Tato situace, která začíná být patrná zhruba od 80. let, poukazuje na

²⁸ LYON, D. *Ježíš v Disneylandu: Náboženství v postmoderní době*. 1. Vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. 270 s

²⁹ RITZER, G., *Mcdonaldizace společnosti: Výzkum měnící se povahy soudobého společenského života*. 1.vyd. Praha: Academia, 1996. 176 s

³⁰ NEŠPOR, Z., *Příručka sociologie náboženství*, s. 283

³¹ LUŽNÝ, D., *Náboženství a moderní společnost*, s. 52-53

³² DRANE, J. *The McDonaldization of the Church: The consumer culture and the church's future*. 1. Vyd. London: Darton, Longman and Todd, 2000. 215 s

skutečnost, že naše společnost začala vykazovat znaky, které jakoby „přerostly“ modernu. A to takovým způsobem, že s ní nyní nemohou být ztotožňovány. Na druhou stranu by bylo mylné domnívat se, že se momentálně nacházíme v nějaké zcela nové kulturní etapě. To není pravda, jelikož společnost stále ještě stojí na ryze moderních základech. Typickými znaky současné společnosti je především rozvoj komunikačních a informačních technologií a příklon ke konzumerismu. Oba tyto znaky jsou závislé na celosvětovém toku informací, bohatství a kulturních kódů. V závislosti na této skutečnosti se pak vítaným stává názorový pluralismus. Dalšími charakteristikami jsou reorganizace měst, deregulace finančních trhů a veřejných služeb, obcházení moci národního státu, což vede k jeho zastarávání, globální cestování a turistika, experimentování s tradičním způsobem života, vědomí stoupajícího vědomí sociálního nebezpečí a ohrožení životního prostředí³³. Spolu s výše uvedenými znaky můžeme přidat ještě změněné prožívání času a prostoru, výskyt sociálních hnutí zaměřených na tělo a vlastní identitu, vnímání dezintegrace a radikální zpochybňování autorit³⁴.

Označení postmoderna používá David Lyon a my s ním budeme pracovat v kapitole Disneyzace náboženství. Mnoho autorů má ovšem s označením současné společnosti jakožto „postmoderní“ problém a proto volí spíše mírnější označení, např. pozdně-moderní³⁵. Termín postmoderna je mnohdy považován za poněkud kontroverzní a to především proto, že by si mohl nárokovat označení nové epochy. Jak jsem zmínila výše, v současnosti moderní společnost prochází značnými transformacemi, ale stále se nedá hovořit o zcela nové epoše. My si v rámci této kapitoly představíme koncept současné společnosti Zygmunta Baumana, který představil ve svém díle *Tekutá modernita*³⁶. Bauman používá adjektivum „tekutý“ ve smyslu metafory. Mluví o tom, že proces modernizace lze chápat jako „zkapalňování“ všech pevných útvarů, které byly typické pro modernu (národní stát, státní hranice atd.). Dochází k uvolnění pravidel individuální svobody a výběru, čím dál tím výrazněji se prolínají dříve diferenciované oblasti společnosti...Ve své tezi pracuje s aspekty, kterými jsou snaha o emancipaci,

³³ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 64

³⁴ Tamtéž, s. 69

³⁵ Např. Giddens (GIDDENS, A., Důsledky modernity. 1. vyd. Praha: SLON, 1998. 195 s.)

³⁶ BAUMAN, Z. *Tekutá modernita*. 1. Vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. 343 s

individualizace jedince, oddělení času a prostoru, pokrok a práce jako prostředek ovládnutí budoucnosti a myšlenka komunity (nahrazující národní stát).

U aspektu emancipace Bauman tvrdí, že jsou tu dva body, které výrazně odlišují současnou společnost od té moderní. Prvním je ztráta moderní iluze, že lidstvo směřuje k dokonalé budoucnosti. Taktéž dochází k deregulaci a privatizaci úkolů a povinností modernizace. To může být demonstrováno na přechodu diskursu od „spravedlivé společnosti“ k diskursu „lidských práv“. Tento diskurs se zaměřuje na právo jedinců lišit se a podle toho si volit a vybírat vlastní modely štěstí a vhodný životní styl³⁷. Můžeme říci, že to, co dříve bylo kolektivní záležitostí, je nyní, čím dál tím více, směřováno do rukou jednotlivců. Společnost už není kolektivním útvarem, ale spíše shlukem za sebe jednajících individuí. Stále pokračující individualizace je silně spjata s procesem modernizace a Bauman říká, že její odvrácenou stranou je koroze a pomalý rozpad občanství. Taktéž tvrdí, že veřejný sektor ztrácí svou podobu na úkor sektoru soukromého, jelikož je zcela naplněn starostmi a zaujetím jednotlivci. „Veřejné“ je kolonizováno „soukromým“, „veřejný zájem“ je omezen na zvědavost týkající se soukromého života známých osobností...předvádění soukromých záležitostí na veřejnosti či veřejná vyznání pocitů³⁸.

Aspekt individualizace jsme zmínili již výše. Bauman jedince v rámci tekuté modernity charakterizuje jako osobu, která si svobodně vybírá a má možnost stát se kýmkoli si zamane. Následky svých rozhodnutí si ovšem nese zcela sám a proto ho zajímá, jak si poradili ostatní. To přispívá ke krizi veřejného prostoru, kde se stále častěji řeší osobní problémy. Charakteristické pro život v „tekuté modernitě“ je neustále zkoušení nových možností. Svět oplývající tolika možnostmi je jako tabule plná pokrmů, na které se nám sbíhají sliny...ale ani ti nejvášnivější jedlíci nemají šanci ochutnat je všechny³⁹. Nakupování je pak vhodnou metaforou pro jakoukoli činnost, která je výsledkem volby. Důraz není kladen na výrobu, ale na spotřebu. Hlavní pozornost je zaměřena směrem ke konzumentovi a k jeho, již nikoli potřebám, ale touhám. Máme možnost být kýmkoli, na

³⁷ BAUMAN, Z., Tekutá modernita, s. 52

³⁸ Tamtéž, s. 63

³⁹ Tamtéž, s. 101

základě toho, kterou identitu si „koupíme a oblékneme“. To vede ke zvyšování křehkosti identity.

Prostor a čas se v rámci tekuté modernity také výrazně proměňují. V současné době se prostor stává zcela irelevantním. Lze ho překonat v „nulovém čase“ a to především díky stále dokonalejším technologiím. Tím dochází k výrazné proměně vztahu času a prostoru, protože čas přestává být součástí prostorové vzdálenosti. V ekonomické sféře je na reálný prostor vázána pouze pracovní síla, vše ostatní je mobilní. To také mění pomyslnou sociální pyramidu, její vršek obývají ti, pro které prostor nehraje roli, zatímco dole se nachází ti, kteří jsou stále vázáni na konkrétní místo. Pro čas se stává charakteristickým okamžik, vše se děje „ted“⁴⁰. Lidé jsou nuceni k okamžitým rozhodnutím, což je vede do stále větší nejistoty. Lidé, kteří se pohybují rychleji a rychleji jednají, kteří mají nejbližší k prchavosti okamžiku, jsou těmi, kteří vládnou ostatním⁴⁰. Nadvláda, podle Baumana, dnes spočívá v kapacitě úniku, tj. ve schopnosti přemísťovat se, být někde jinde. Tekutá modernita nahradila dlouhodobé krátkodobým. Pokrok není v tekuté modernitě něco, co by vedlo k dokonalosti, ale stává se nekončící výzvou. V rámci moderny byl pokrok spojen s prací. Nyní je individualizován, deregulován a privatizován. Deregulován protože nabídek na „upgradeování“ současné reality je mnoho...privatizován, jelikož snaha o vylepšení současného života již není kolektivním, ale individuálním projektem⁴¹. Snaha o pokrok tedy nevede k obecnému zlepšení stavu společnosti, nýbrž ke zlepšení situace jednotlivce. Role práce se také mění. Již na ni není nahlíženo jako na životní poslání, nepředstavuje zdroj identity člověka ani nezajišťuje etické hodnoty. Nepočítá se s tím, že by člověk zastával jedno povolání celý život. Předpokládá se, že práce bude spíše zdrojem potěšení a zábavy, bez ohledu na její užitečnost a přínos. Poměřuje a cení se podle své schopnosti bavit a uspokojovat...estetické potřeby a přání spotřebitele, hledače vzruchů a sběratele zážitků⁴².

Bauman mluví o světě tekuté modernity jako o světě křehkosti a nejistoty, jelikož vše je krátkodobé. Lidé mají zkušenost nezajištění (živobytí, zaměstnání), nejistoty

⁴⁰ BAUMAN, Z., Tekutá modernita, s. 192

⁴¹ Tamtéž, s. 216

⁴² Tamtéž, s. 223

(budoucnosti) a nebezpečí (ohrožení zdraví, života). Reakcí na nejistotu sociálních vazeb je snaha hledání bezpečí v komunitě. To je přímo spojeno s krizí národního státu, který ztrácí své původní role. Komunita se vyznačuje uniformitou, založenou na zdůrazňování podobnosti a odmítání odlišnosti. To, co je mimo komunitu, bývá často demonizováno. Komunita může fungovat na základě etnické nebo národní příslušnosti. Proti komunám Bauman poté staví model pluralitní společnosti, který velmi často charakterizuje současnou společnost. Jedná se o model, který vítá odlišné zájmy a snaží se je vzájemně propojovat, tolerovat a usmiřovat.

Představením Baumanova konceptu tekuté modernity, jsme si připravili půdu pro kapitolu Disneyzace. Lyon zde taktéž pracuje s konceptem pozdně-moderní společnosti.

5. Mcdonaldizace

S konceptem mcdonaldizace jako první přichází G. Ritzer. Ten si začal všimnout stále výraznějšího vlivu rychlo-obslužných restaurací i mimo sektor pohostinství. Svou pozornost zaměřil především na restaurace McDonald's, které mohou být považovány za průkopníka v oblasti rychlého stravování. Mcdonaldizaci charakterizuje jako proces, při kterém principy rychlo-obslužných restaurací ovládají stále více sektorů americké společnosti i celého zbytku světa⁴³. Principy, na jejichž základě tyto restaurace fungují, považuje za vysoce racionální. Takto jeho koncept navazuje na Weberovu teorii racionalizace společnosti. Poukazuje především na velký vliv, jaký mají zařízení podobná McDonald's v rámci celé společnosti a jak výrazně posouvají hranice racionality. V praxi lze pak tyto racionální principy vypořádat prakticky v každé oblasti lidského života, počínaje obchodem, přes cestování, školství, zemědělství či sport. V oblasti náboženství lze tyto principy najít také, i když ne v tak vysoké míře. Nastoluje se ovšem otázka, do jaké míry lze tento koncept zevšeobecnit, a do jaké míry se jedná o vyhocení aspektů, které jsou typické pro kapitalistickou společnost.

Za charakteristické znaky mcdonaldizace G. Ritzer považuje efektivnost v uspokojování potřeb nebo alespoň její zdání, snadnou kvantifikaci a kalkulaci služeb, která v zákaznících vzbuzuje pocit, že dostali hodně za málo peněz, ačkoli záměr firmy je zcela opačný, předvídatelnost v podobě unifikace, která snižuje kognitivní náklady spotřebitelů a probouzí v nich pocit bezpečí a taktéž snižuje ekonomické náklady firmy. Posledním typickým znakem je kontrola personálu i zákazníků prostřednictvím náhrady humánních přístupů za nehumánní⁴⁴.

Ve své práci *Mcdonaldizace společnosti* G. Ritzer jednotlivé aspekty mcdonaldizace podrobně rozpracovává. Staví se k nim velmi kriticky a poukazuje na nejzávažnější nebezpečí, která s sebou jednotlivé principy přináší do společnosti. U efektivity, kterou lze charakterizovat jako hledání co nejvhodnějších prostředků k dosažení určitého cíle,

⁴³ RITZER, G., *Mcdonaldizace společnosti*, s. 18

⁴⁴ NEŠPOR, Z., *Příručka sociologie náboženství*, s. 283

poukazuje především na to, že ve většině případů je efektivní chování výhodné pro firmu, nikoli pro zákazníka. Ten je v rámci efektivity, dostáván do mnoha situací, které jsou pro něj vysoce neefektivní. Kvantifikace a kalkulace pak znamená kvantitu na úkor kvality. Mcdonaldizace zdůrazňuje věci, které mohou být zkalkulovány, spočítány a kvantifikovány. Znamená to tendenci použít kvantitu jako měřítko kvality⁴⁵. Tendence k předvídatelnosti je podle G. Ritzera způsobena lidskou inklinací k jistotám. Unifikované prostředí právě tuto jistotu nabízí, ale taktéž uvádí lidský život do stereotypu. Předvídatelnost charakterizuje jako zvýšené úsilí o předpověditelnost a přenos informací z určité doby a místa do jiné doby či místa⁴⁶. Posledním znakem, který Ritzer považuje za ten nejznepokojivější, je kontrola a nahrazování humánních technologií za nehumánní. Technologii je v tomto kontextu nutné chápat jako roboty, stroje, montážní linky, ale také pravidla a regule, které postupy dané technologie definují⁴⁷. Kritizuje především omezení lidských schopností na jednoduché, strojové úkony, které mají zajistit co nejvyšší a nejsnadnější kontrolu. To považuje za degradaci lidských schopností a udupávání tvořivého ducha. Poukazuje také na iracionality, které vznikají v rámci těchto vysoce racionálních principů. Iracionalitu lze popsat jako situaci, kdy se racionální systémy chovají nerozumně a tak popírají humanitu a lidský rozum osob, které v rámci těchto systémů pracují⁴⁸. Mcdonaldizovaný svět pak ilustruje jako „klec“. Metaforicky přirovnává vnitřek této klece jako vystlaný sametem, pokud člověk v mcdonaldizovaném světě žije spokojeně. Klec s gumovými mřížemi pak charakterizuje člověka, který v mcdonaldizovaném světě nachází mnohé výhody, ale má možnost útěku nějakými alternativními „vrátky“. Železná klec pak charakterizuje člověka, který z mcdonaldizovaného světa nevidí žádný únik a život v něm shledává nevyhovující. Závěrem knihy pak autor předkládá několik rad, jak se co nejméně podílet na mcdonaldizaci a nabízí alternativy, jak se jí co nejlépe vyhnout. Tato teorie je velice univerzální a do různé míry se jako „šablona“ nechá naaplikovat na většinu oblastí lidského života. Názor na přínos racionalizace je pak otázkou úhlu pohledu každého jednotlivce. Pozitivní přínosy jsou stejně patrné jako ty negativní.

⁴⁵ RITZER, G., Mcdonaldizace společnosti, s. 73

⁴⁶ Tamtéž, s. 92

⁴⁷ Tamtéž, s. 104

⁴⁸ Tamtéž, s. 118

5.1. McDonald a náboženství

V oblasti náboženství lze převzetí mcdonaldizovaných forem náboženskými skupinami, do určité míry, taktéž vysledovat. Z. Nešpor říká, že některé minoritní náboženské skupiny, které mají celosvětovou působnost, mohou dobře přijímat formy „mcdonaldizovaného marketingu“. Jednat se přitom může o nová náboženská hnutí nebo např. o Svědky Jehovovi. Právě u jehovistů můžeme nalézt většinu principů mcdonaldizace. Nabízejí snadnou a dobře kalkulatelnou spásu, celosvětové unifikované působení a církevní struktury a kontrolu firmy nad jednotlivcem⁴⁹. Otázka ovšem je, do jaké míry můžeme náboženství omezit pouze na vztah klient/zákazník a do jaké míry je mcdonaldizovaná forma přirozenou podobou té či oné církve.

S konceptem mcdonaldizace v souvislosti s křesťanstvím pracuje např. J. Drane ve své knize *The Mcdonaldization of the Church*. Drane považuje mcdonaldizaci za jeden z hlavních prvků, které se podílí na úpadku zájmu o křesťanství. Pokládá si otázku, jak je možné, že církve musí svádět boj o vlastní důvěryhodnost v době, která je víc než kterákoliv jiná doba, typická velkým množstvím „duchovních hledačů“. Drane důvod této situace shledává v tom, že se z církví staly stereotypní struktury, které nabízejí uniformitu, o kterou stojí jen málokdo. Klesající zájem a opouštění tradičních církví připisuje skutečnosti, že se z nich stala instituce která je, podobně jako většina oblastí lidského života, racionalizovaná a mcdonaldizovaná.

Drane vychází ze skutečnosti, že v rámci celého západního světa lze vyzorovat rapidně klesající zájem o křesťanské církve a jejich věrouku a to především u mladých lidí. Mluví o tom, že většina velkých církví se nachází ve stadiu stagnace. Nestoupají členská čísla a patrný je i úbytek stávajících členů. Tento rys je nejvíce patrný v Evropě. USA je na tom o něco lépe, především díky tomu, že církve zde zastávají mnoho funkcí, které jsou v Evropě provozovány státem nebo soukromými organizacemi. Poukazuje na to, že církve jaksí „zaspaly dobu“ a stále pracují se strukturami, které oslovovaly generace předchozí, avšak v dnešní společnosti již nejsou pro věřící zajímavé.

⁴⁹ NEŠPOR, Z., Příručka sociologie náboženství, s. 283

Pozastavuje se nad současnou podobou západního světa. Důsledkem průmyslové revoluce v západním světě došlo k velkému rozvoji technologií. Proti výhodám, které technologický rozvoj přinesl, např. větší schopnost produkce potravin, možnosti rychlejšího cestování a dostupnost informací staví nevýhody, kterými jsou např. ničení životního prostředí nebo etnické rozpory. Za alarmující pak považuje skutečnost, že pro typického představitele rozvinuté západní civilizace, je charakteristická sebeidentifikace především na základě vlastního zaměstnání. V dnešní společnosti pak pozoruje důraz na individualitu, která vede k rozpadu tradičních struktur, jakými jsou sousedství, rodina nebo mezilidské vztahy. Tato skutečnost je podle něj způsobena tím, že v dnešní společnosti jen těžko nalezneme nějaký společný příběh ke sdílení, tj. metanaraci⁵⁰. Metanarace pak podle něj předpokládá určité sdílení života. To se podle něj v dnešní společnosti děje velice těžko, jelikož primárně jsou lidé vzájemně stavěni do konkurenčního vztahu. To vytváří vztahy, které nejsou založeny na spolupráci, ale na podezření⁵¹. Jako důsledek racionalisticky-materiálního přístupu, který formoval západní civilizaci v průběhu 18. až 20. století Drane považuje jakési vykořenění a nalomení našich životů, podobně jako dysfunkčnost mezilidských vztahů na mnoha úrovních. To dále vede k mnoha socio-patologickým jevům, jakými je násilí, sebevraždy, alkoholismus či různé závislosti. Drane tvrdí, že pro mnohé je jediným způsobem, jak se setkat s transcendentem či dojít vnitřního naplnění, určitý druh rizikového chování. Od užívání drog po extrémní sporty. Lidé jednoduše hledají silné, nebezpečné zážitky, aby zažili něco neobvyklého, co by je vytrhlo z rutiny všedních dní.

Na základě těchto skutečností, si Drane pokládá otázku, co dělají křesťanské církve špatně, že nejsou schopny přivést do svých řad více věřících. Odpověď na tuto otázku bude zároveň předvedením toho, jak vypadá mcdonaldizace v rovině náboženské. Drane si totiž vypůjčil Ritzerův model mcdonaldizace pro ilustraci současného stavu tradičních církví. Premisou, ze které ve své práci vychází, je přesvědčení, že církve se staly, podobně jako většina oblastí lidského života, mcdonaldizovanými, tj.

⁵⁰ Metanarace je jedním z ústředních pojmů postmoderny. Představuje společně sdílený příběh nebo velké vyprávění, které legitimizuje společnost. Vyprávění o minulém, které dává smysl současnému. Tento pojem zavedl J. F. Lyotard

⁵¹ DRANE, J., *The Mcdonaldization of the church*, s. 15

racionalizovanými. Drane je přesvědčen, že díky této skutečnosti nejsou církve, pro lidi, kteří aktivně hledají únik z racionalizovaného světa, ničím lákavým. Především proto, že nabízí, až na pár odchylek, to s čím se setkávají v běžném životě⁵². Hlavním problémem tak jsou zastaralé církevní struktury, které nejsou schopny reagovat na potřeby věřících. Drane aplikuje čtyři Ritzerovy principy na církevní prostředí. Prvním z nich je efektivita, přičemž Drane tvrdí, že snahy o aplikaci racionálních systémů můžeme nalézt i uvnitř církve na mnoha úrovních. U bohoslužeb, stejně jako u pozdravů na nedělní mši, které přirovnává k těm, které slycháme v rychlo-obslužných restauracích, tj. bez skutečného zájmu⁵³. Mluví o tzv. „předem zabalené“ víře, kterou můžeme chápat jakožto podobu duševního fast-foodu. Jedná se o snahu církví podat věřícím víru v co nejstravitelnější, nejrychlejší a nejjednodušší podobě. Toho se má dosáhnout podle pečlivě plánovaných aktivit kostelů či prodeje příruček, které mají předkládat věrouku v několika efektivních krocích. To především umožňuje minimální angažovanost a duševní investice ze strany věřících. Ačkoli se tento přístup může zdát atraktivní, Drane tvrdí, že se brzy omrzí, protože nabízí jen omezenou škálu zážitků a věřící začnou hledat jinde. Druhým bodem je kalkulace a kvantifikace. Drane říká, že čísla nemají příliš co dočinění s vírou, ale statistiky jasně ukazují klesající počet věřících, což vypovídá o stavu církve. Tvrdí, že jakákoli snaha o vytvoření racionalizovaného programu, i v rámci církví, vede k posedlosti kalkulací. To je jedním z důvodů, který později neumožňuje změny v rámci struktur církve, protože systém je natolik zaběhlý, že je stavěn nad lidské potřeby. Tuto skutečnost ilustruje na problematice času. Současné úspěšné náboženské proudy, např. New Age, se vyznačují časovou náročností, ale také flexibilitou. Drane poukazuje na to, že kostely bývají otevřeny jen v určitou dobu a tak nemohou nabídnout věřícím dostatečný servis. Tvrdí, že je to ve většině případů kalkulace, která neumožní inovaci, kterou by bylo např. otevření kostelů ve všední dny. To by si vyžadovalo značnou investici a mimo jiné, taktéž změnu stávajícího systému. Třetím aspektem je předvídatelnost. Ačkoliv předvídatelnost, která vede k jistotě, je jedním z nejčastějších důvodů, které přivádí lidi k náboženství, Drane tento aspekt kritizuje. Tvrdí, že ti, co po takovýchto jistotách touží, již členy církve jsou, ale stále je tu velké množství lidí, pro které je

⁵² Tamtéž, s. 35

⁵³ DRANE, J., *The Mcdonaldization of the church*, s. 41

předvídatelnost cestou do rutiny, které se chtějí vyhnout. Snahou o předvídatelnost, duchovní zážitky a procesy získávají uniformovaný charakter. Posledním prvkem je kontrola, ve které se všechny výše zmíněné body setkávají. Kontrola tyto prvky podporuje a zároveň je jimi umožněna. To je umožněno především tím, že se následují určitá závazná pravidla a kódy chování. Ne ty, které by plynuly z Bible, ale ty, které jsou vytvořené systémem.

6. Disneyzace

Druhým sociologickým konceptem, který si představíme v této kapitole je disneyzace. Zábavní parky a Svět Walta Disneye je, podobně jako restaurace McDonald's, používán ve smyslu metafory pro naši pozdně moderní společnost. Mcdonaldizace je proces charakteristický pro moderní společnost, zatímco disneyzace je proces pozdně-moderní. Přesto oba tyto fenomény vykazují v určitých rysech i opačné tendence a mnohdy se vzájemně prolínají. Jejich symbolickou provázanost lze vypočítat i ve skutečnosti, že v roce 1996 spolu podniky McDonald's a Disney uzavřely dohodu, na základě které je restauracím McDonald's umožněno používat postavičky z animovaných filmů studia Walta Disneye pro propagaci jejich vlastních produktů. V rámci tohoto tématu, budeme vycházet z práce kanadského sociologa D. Lyona. Ten ve své knize *Ježíš v Disneylandu* vychází ze zvláštní události, kterou zaznamenal v anahaimském Disneylandu. Jednalo se o vystoupení křesťanských aktivistů, kteří na místě, kde běžně stávají atrakce, měli svá kazatelská stanoviště. Tuto neobvyklou situaci využil k popsání stavu náboženství, především křesťanství, v pozdně-moderní době. Náboženství se dostalo do zvláštní kulturní situace, které se budeme věnovat v této kapitole.

V rovině pojmů je pak nutné rozlišit disneyzaci a disneyfikaci. Disneyfikace je pojem, který vliv Disneylandu na okolní společnost považuje primárně za negativní jev. Lze ji charakterizovat jako proces asimilace vyvolané přejímáním znaků a rysů, které se více váží k zábavnímu parku, než ke skutečnému životu⁵⁴. Druhý pojem má neutrální ražení. A. Bryman disneyzaci charakterizuje jako proces, při kterém principy Disneylandu začínají ovládat stále větší část americké společnosti i okolního světa. Vymezuje čtyři typické znaky disneyzace, kterými jsou tematičnost, reklama, nivelizace potřeb a emocionalita. Tematičnost představuje zaměření se pouze na jedno nebo na omezený okruh témat. To, co se nám nabízí k vidění je tedy zaměřeno pouze jedním, vyhraněným směrem. V případě Disneyho je orientace na určité téma zajištěním nekomplikovanosti podívané. Tematizované mohou být restaurace, kavárny, bary ale také virtuální místa, oblíbený server apod. Téma dává takovýmto místům pocit soudržnosti a návaznosti a tím vytváří specifické prostředí. Ve světě, kde se vše neustále mění, takováto místa

⁵⁴ LYON, D., *Ježíš v Disneylandu*, s. 21

nabízí jakousi oázu klidu a pocit kontinuity. Tematičnost můžeme chápat jako postmoderní náhražku vyprávění, tj. metanarace, která předkládá příběhy, v jejichž rámci lze žít⁵⁵. Podle Dranea je to právě metanarace, která v současné společnosti chybí a tak lidem chybí společný příběh ke sdílení. Druhým prvkem je nivelizace potřeb. Tento aspekt je jedním z nejvíce patrných vlivů ve společnosti. Dalo by se říci, že spotřeba ovlivňuje veškeré oblasti lidského života, nabízí se tam, kde dříve nebývala a zamotává zaběhnuté pořádky. Tento rys jednoznačně podtrhává konzumní kulturu. Tlak na spotřebitele je obrovský a snaha o nabídnutí co nejvíce produktů na jednom místě nezpochybnitelná. V Disneylandu to vypadá tak, že na místě určeném k hraní najdeme více stánků s občerstvením či suvenýry a naopak. Tento vliv lze vypořadovat všude tam, kde se nám ke spotřebě nabízí produkty a služby, které dříve nebyly na těchto místech dostupné. Nejedná se o efektivní jednání, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale o vytvoření prostoru, kde může docházet k co největší spotřebě současně. Dalším charakteristickým rysem disneyzace je důraz na reklamu. Typické jsou loga a obrazy, které nás mají odkazovat ke koupi určitého produktu, návštěvě určitého místa. Taktéž se samy stávají předmětem koupě. Disneyland je místo, které slouží jako inspirace pro loga a reklamní obrazy. Zábavní park tak propaguje sám sebe nabídkou produktů, které mají jeho logo. Tento způsob propagace hojně využívají také jiné firmy, sportovní kluby či univerzity. Paradoxní je situace, kdy člověk zaplatí nemalé peníze např. za triko s logem určité společnosti. Je to sám zákazník, kdo platí za možnost dělat cizí firmě reklamu. V této skutečnosti je možné vypořadovat, jakou sílu mají loga a obrazy. Tím, že si oblékneme nějaký výrobek s logem, svým způsobem vymezujeme sami sebe. Posledním aspektem Brymanovy teorie disneyzace je důraz na emocionalitu. Zaměstnanci těchto zábavních parků jsou vedeni k tomu, aby vypadali šťastně a vzbuzovali pocit, že si svou práci užívají. Dochází k vytváření rodinné a přátelské atmosféry.

Bryman taktéž poukazuje na skutečnost, že zatímco mcdonaldizace vykazuje rysy, typické pro moderní společnost, disneyzace naopak představuje odklon k postmoderně.

⁵⁵ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 23

Oba tyto fenomény, postmoderna i disneyzace, jsou typické svým zaměřením na styl a identitu, spotřebu a reklamní hodnotu zboží, stírání rozdílů a povrchnost⁵⁶.

Disneyzaci v rovině náboženské budeme sledovat společně s D. Lyonem. Jak bylo zmíněno výše, ten akci Ježíš v Disneylandu považuje za dokonalou metaforu pro popis stavu náboženství v současné společnosti, o které mluví jako o postmoderní. Postmoderní společnost je podle něj zcela disneyzovaná, a proto se nepokouší aplikovat jednotlivé principy jako šablonu na náboženství⁵⁷, ale zaměřuje se na jeho transformace a chování v rovině obecných rysů postmoderny. Pro jeho tezi jsou pak zásadní tyto čtyři aspekty: autorita, identita, čas a prostor, kterými se budeme zabývat v následující kapitole. Tyto aspekty prochází v rámci postmoderny změnami a mají významnou spojitost s náboženstvím. Lyon vychází ze skutečnosti, že se sekularizační teorie ukázaly jako neplatné a zaměřuje se na proměny náboženství. Rozšíření pojmu náboženství mimo jeho institucionalizovanou podobu, podle něj umožnilo nahlížet úlohu náboženství ve společnosti ve zcela jiném světle. Akci Ježíš v Disneylandu pak považuje za výchozí bod, ze kterého můžeme sledovat proměny náboženství na počátku 21. století. Zároveň doporučuje odklonit se od sekularizačních tezí při zkoumání tohoto úkazu. Pokládá si otázku, do jaké míry ovlivňují principy disneyzované společnosti religiozitu.

6.1. Disneyland a náboženství

D. Lyon o současné době mluví jako o postmoderní. Nemyslí si, že by se snad lidstvo nacházelo v nějaké zcela nové kulturní etapě a postmodernu používá spíše jako označení zvláštní situace, která je charakteristická zásadními změnami moderní společnosti. Jako metaforu současného světa si vybral trefně Disneyland, jakožto ukázkový příklad toho, co znamená postmoderní. Většina aspektů, kterými je postmoderna typická lze totiž vystopovat právě v něm. A jaké je postavení náboženství v rámci postmoderní doby? Lyon tvrdí, že na něj musí být nahlíženo v souvislostech společenských změn, ke kterým v postmoderně dochází. Pro náboženství se tak stává typickou deregulace a stírání hranic. Náboženství získává synkretický charakter.

⁵⁶ Tamtéž, s. 24

⁵⁷ tak postupuje Drane ve své teorii mcdonaldizace náboženství

Duchovní praxi nebrání žádné pevné hranice, a proto může docházet k jakémusi proudění. Vznikají tak zvláštní duchovní směsice, Lyon vtipně mluví o „sendvičích“ a „eintopfch“⁵⁸, sebraných z různých duchovních nauk a dogmat. Taktéž lze vyzorovat návrat náboženství na veřejnou scénu. Pro postmodernu je typické stírání rozdílů, takže oblasti společnosti, které byly v rámci modernity výrazně diferenciovány, se začínají podivně slévat a vzájemně prolínat. Postmoderna pak v náboženském rozměru přispívá k dezintegraci institucionálních struktur a intelektuálních systémů víry, ale duchovní praxe věřících spojuje vzniklé fragmenty do nových forem⁵⁹. Předmětem zájmu náboženství se taktéž stává tělo. Jsou to právě náboženské skupiny, které se aktivně zapojují do veřejné diskuze, jakými je např. problematika potratů či práva gayů a lesbiček.

Mezi prvky, které se výrazně podílí na podobě postmoderní společnosti a zároveň mají zásadní vliv na náboženství, patří sdělovací prostředky, které jsou přímo spojeny s rozvojem komunikačních a informačních technologií. Lyon mluví o procesu rychlého šíření obrazů a symbolů, na kterém se podílí i společnost Walta Disneyho, prostřednictvím elektronických médií všeho druhu a následné „konzumace“ na mnoho způsobů⁶⁰. Dochází tak k rozostření rozdílů mezi obrazem a skutečností a k vzniku pochybností v důsledku nadbytku symbolů. Tím dochází ke kulturní destabilizaci a odchýlení od konvenčních konfigurací. Na druhé straně média poskytují prostředky k novému utváření subjektu a těla. To mění podobu náboženských organizací, které tohoto rozvoje využívají po svém.⁶¹ Charakteristickým rysem, produktem a zároveň formujícím prvkem postmoderny je vznik kyberprostoru. Ten výrazně mění podobu světa, jak ho známe, a má dalekosáhlé důsledky i v oblasti náboženství. Za prvé, v rámci kyberprostoru jsou zpochybněny autority (i ty náboženské), jelikož je v něm možné prakticky vše. Za druhé, kyberprostor zachází zvláště s realitou, odsouvá ji mimo pozornost a vytváří mnoho paralelních světů. To útočí na představu stoupenců moderny a „abrahámovských“ náboženství, podle nichž existuje jediný vesmír závislý

⁵⁸ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 71

⁵⁹ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 86

⁶⁰ Tamtéž, s. 89

⁶¹ Např. vznikem „televangelizace“, tj. kázání prostřednictvím televize, ačkoliv to je rys spíše mcdonaldizovaný, šířením tématické hudby, používáním internetu apod.

na našem vnímání⁶². Za třetí, „virtuální já“ umožňuje nejen ovládat kyberprostor, ale také mít několik identit současně. Náboženské skupiny kyberprostor využívají především k vlastní propagaci a tím vytváří rozličné spektrum dostupných alternativ. Duchovní hledači je mohou navštěvovat a přidávat se k nim bez jakýchkoli závazků, či být členy několika skupin současně. Kyberprostor náboženským organizacím umožňuje velmi rozsáhlé, někdy dokonce celosvětové působení.

Konzumerismus, tj. život a kultura utvářená kolem spotřeby, je dalším z typických znaků postmoderní doby. Konzumerismus je pak přímo spjat s otázkou identity. Drane tvrdí, že v rámci moderní společnosti dochází k sebeidentifikaci především na základě vlastního zaměstnání, zatímco Lyon je přesvědčen, že v rámci postmoderny je sebeidentifikace přímo závislá na vztahu ke spotřebě a to obzvláště ke spotřebě volného času. Identita jednotlivců je ovšem nestálá, za život se mnohokrát promění a proto se mění i náboženské preference. Lyon tvrdí, že ukázkovým místem, kde dochází k takovéto postmoderní spotřebě a změnám identity, je právě Disneyland. Vliv konzumerismu na náboženství jsme již zmínili v kapitole Náboženství jako produkt. Ve zkratce bychom mohli říct, že výběr náboženství je, stejně jako vše ostatní, podřízeno osobním preferencím jednotlivce. Náboženské skupiny se pak musejí chovat, do určité míry, jako prodejci, aby uspěly, a vzájemně si konkurují. I náboženství se stává spotřební položkou, která se objevuje ve sdělovacích prostředcích a reklamách, stejně jako v hypermarketech (knihy, příručky, duchovní hudba, amulety atd.). Prvky disneyzace, tematičnost, reklamu, hru na city atd., tedy lze vystopovat i na náboženském trhu, Nešpor ovšem říká, že např. v České Republice nejsou tyto prvky primárně spojeny s křesťanskými církvemi či zájmovými skupinami, nýbrž jsou odpovědí komerčních firem na tržní poptávku, jíž se snaží své produkty přizpůsobit⁶³.

Dalším aspektem současné doby, kterým se Lyon zabývá v souvislosti s náboženstvím, je výrazná proměna prostoru, tj. globalizace. Globalizace představuje sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí...Svět se v mnoha směrech stal jediným sociálním systémem, v němž jsou takřka všichni propojeni

⁶² LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 105

⁶³ NEŠPOR, Z. Jaká víra? : současná náboženská religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. s. 29

nejrůznějšími vazbami a závislí jeden na druhém⁶⁴. Lyon pracuje s pojmem „globalizace“, na kterém se snaží demonstrovat provázanost a vzájemnou závislost globálního a lokálního. To, co se děje nebo má původ v určitém místě se, především prostřednictvím komunikačních či sdělovacích technologií, které jsou hojně využívány, může šířit do celého světa a tak dochází k proudění náboženských přesvědčení a duchovních metod. Tyto proudy se mohou přizpůsobovat lokálním podmínkám, stejně tak jako jednotlivé, různorodé prvky mohou být skládány do celistvých celků, jako např. u New Age. Důraz je pak kladen především na takové principy, které mají sjednocující a univerzální náboženský charakter. Na druhé straně se taktéž objevují sklony k fundamentalismu, jelikož postmoderna neuznává autority a nenabízí jistoty ani žádné absolutní hodnoty. Pro některé hledače může právě příklon k fundamentalistické organizaci vyřešit nejistotu plynoucí z nepřehledného množství možností výběru a postmoderny jako takové. Lyon taktéž poukazuje na fakt, že má náboženství, v rámci globalizované společnosti, čím dál tím častěji i politické konotace, na které bude muset být brán zřetel.

Čtvrtým aspektem jsou proměny času. Lyon upozorňuje na stále patrnější tendence společnosti k disneyzaci, konkrétně na vyvolávání sentimentality (mnohdy až nostalgie) odkazem na minulost, a optimismu poukazem k budoucnosti, přičemž přítomnost je chápána jako moment výběru a spotřeby. Spojitost s Disneylandem je zcela zřejmá...zábavní parky nabízejí placebo minulosti, které je nostalgické, vytrhané z historie a vybrané s ohledem na spotřebu, a budoucnost smíchanou s přítomností⁶⁵. Mluví o tzv. zrychleném zhuštění času, které je umožněno technologickým rozvojem (zrychlení komunikace, procesů výroby, výměny, spotřeby atd.), a minulost i budoucnost se tak setkávají v přítomnosti, vše se děje „právě teď“. V extrémním případě lze říct, že budoucnost je jen spotřebou v nekonečné přítomnosti a minulost je disneyfikovanou nostalgií. Dochází k narušení klasických časových rytmů, jako je střídání dne a noci či ročních období. Stejně tak přestávají platit časové mezníky (pevná pracovní doba, odchod do důchodu). Jaký dopad má takovéto vnímání času na náboženství? Lyon tvrdí, že negativní v případech náboženského života moderní doby.

⁶⁴ GIDDENS, A., Sociologie, s. 84

⁶⁵ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 179

To fungovalo v rámci „společné paměti“ a jelikož minulost, je v disneyzované společnosti, nahlížena jako soubor útržků a „koláží“, stává se právě uchování této paměti problémem. Naopak tato situace podporuje míchání různorodých náboženských symbolů a příběhů do jakýchsi duchovních „koktejlů“. Deinstitutionalizace a deregulace náboženství umožňuje nový růst, nové směřování a někdy také překvapivé strategické aliance⁶⁶.

Závěrem knihy Lyon rekapituluje problematiku, kterou se ve svém díle zabýval. Znovu upozorňuje na to, že na Ježíše v Disneylandu musí být nahlíženo metaforicky, ačkoli tato událost dobře prezentuje podobu náboženství v současné době, ve které si víra musí hledat nové pozice. Taktéž potvrzuje skutečnost, že duchovnost je čím dál tím více předmětem spotřeby. Pro pochopení náboženských změn považuje za nutné, nahlížet je v kontextu sociálních změn. Náboženství tak stojí před novými problémy, ale i před novými možnostmi. Lyon říká, doslova, že sekularizace, jako metanarace, je mrtvá⁶⁷. Ačkoli křesťanským církvím se v rámci Evropy nedaří nejlépe, vedou si dobře v jiných částech světa. A západní společnost vykazuje vysoký zájem o alternativní druhy religiozity. Dále dodává, že proudění a toky informací a symbolů, které jsou pro postmodernu typické, podporují tendence vytvářet si vlastní náboženství „na míru“ prostřednictvím skládání těchto jednotlivých prvků. Naproti tomu staví i tendence k fundamentalismu, jakožto reakci na nejistotu, plynoucí z onoho nekonečného toku informací, absence autorit a pevných hodnot. Nakonec vznáší apel na sociology, aby se nesnažili předvídat, jakým směrem se bude náboženství ubírat, ale aby se zaměřili na naši každodenní zkušenost s ním.

⁶⁶ LYON, D., Ježíš v Disneylandu, s. 194

⁶⁷ Tamtéž, s. 196

7. Závěr

Předkládaná práce se v rovině obecné zabývá transformacemi religiozity v rámci pozdně-moderní doby. Zaměřuje se na takové fenomény, jakými jsou např. komercializace náboženství, a taktéž vymezuje vztah mezi náboženstvím a sociologickými teoriemi mcdonaldizace a disneyzace.

Současná společnost prochází mnoha změnami, které se, mimo jiné, taktéž výrazně podílí na změně postavení a úlohy náboženství. Náboženství, které bylo sekularizačními tezími odsouzeno k pomalému zániku, se stává stále aktuálnější a výraznějším tématem. Jeho vliv se začíná projevovat i na veřejné scéně, která byla v rámci moderní společnosti vysoce sekularizovaná. Cílem této práce bylo představit a vyvrátit některé stereotypní představy, které se kolem náboženství vytvořily právě díky sekularizačním tezími a představit si jeho podobu ve světle transformací, kterými prochází současná společnost. To si ovšem vyžadovalo zasadit celý problém do širšího rámce.

V první kapitole jsme proto představili procesy, které vedly ke zformování moderní společnosti a zároveň výrazně změnily postavení náboženství. Zvláštní pozornost jsme věnovali procesu sekularizace. Sekularizační teze tvrdí, že v rámci moderní společnosti dochází k oslabování vlivu a důležitosti náboženství. Tato teze se zároveň stala výkladovým rámcem pro popis vztahu společnosti a náboženství až do 20. století.

Na základě náboženského oživení, ke kterému dochází ve druhé polovině 20. století, se tyto teze ukázaly jako neplatné, a proto bylo nutné vztah náboženství a společnosti přeformulovat. Náboženství, svým odsunem mimo veřejnou sféru, získalo velice individualizovaný a privatizovaný charakter. Tato religiozita se stala tématem následující kapitoly. Poukázali jsme na skutečnost, že náboženství se, stejně jako např. zboží, stává individuální volbou jedince, což vede náboženské organizace k netypickému chování. Představili jsme si teorii náboženského trhu a došli jsme k závěru, že i náboženství lze nazírat jako produkt. V kontextu této problematiky jsme taktéž představili teorii mcdonaldizace, která koresponduje s principy moderní

společnosti. Spolu s Johnem Dranem jsme tento koncept aplikovali na současné křesťanské církve a shledali jsme, že mcdonadizované formy věřící od náboženství spíše odpuzují.

Pro dostatečné vysvětlení fenoménu disneyzace jsme museli vymezit pojmy „pozdně-moderní“ a „postmoderní“. Pro výklad této problematiky jsme použili koncept „tekuté modernity“ Zygmunta Baumana. Představili jsme nejvýraznější posuny mezi aspekty moderní a pozdně-moderní společnosti. V oblasti náboženství a jeho pozice v pozdně-moderní společnosti jsme vycházeli z díla Davida Lyona *Ježíš v Disneylandu*. Došli jsme k závěru, že náboženství má stále více synkretický charakter a to především v důsledku neustálého toku informací a symbolů. Taktéž jsme objasnili inklinace k (náboženskému) fundamentalismu.

Vzhledem k tomu, že se současná společnost nachází v procesu změny, nedá se jasně říci, jakými směry se bude náboženství ubírat. Avšak je nepopíratelné, že religiozita je i v současné době na vzestupu. V rámci této práce jsme potvrdili, že se sekularizační teze mýlily a představili jsme transformace, kterými náboženství prošlo. Nejenže v rámci moderny nedošlo k úpadku náboženského života, v současné době můžeme vysledovat návrat náboženství do většiny oblastí lidského života. Náboženství tak i nadále zůstává aktuálním tématem, kterému by měla být věnována dostatečná pozornost.

8. Seznam literatury

- BAUMAN, Z. *Tekutá modernita*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. 343 s. ISBN 80-204-0966-1.
- BERGER, P., a LUCKMANN, T., *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. 1.vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1
- DRANE, J. *The McDonaldization of the Church: The consumer culture and the church's future*. 1. vyd. London: Darton, Longman and Todd, 2000. 215 s. ISBN 1-57312-374-9.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4
- GIDDENS, A., *Důsledky modernity*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 197 s. ISBN 80-85850-62-1
- HAMPLOVÁ, D. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000. 60s. ISBN 80-85950-79-0.
- KELLER, J. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 194s. ISBN 978-80-86429-66-3.
- LUCKMANN, T., *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Macmillan, 1967
- LUŽNÝ, D. *Náboženství a moderní společnost: Sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 183 s. ISBN 80-210-2224-8
- LUŽNÝ, D., NEŠPOR, Z. *Sociologie náboženství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 232 s. ISBN 978-80-7367-251-5
- LYON, D. *Ježíš v Disneylandu: Náboženství v postmoderní době*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002. 270 s. ISBN 80-204-0941-6.
- NEŠPOR, Z. *Jaká víra? : současná náboženská religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. 115 s. ISBN 80-7330-061-3.

NEŠPOR, Z., VÁCLAVÍK, D. *Příručka sociologie náboženství*. 1. vyd. Praha: SLON, 2009. 449 s. ISBN 978-80-86429-92-2

RITZER, G., *McDonaldizace společnosti: Výzkum měnící se povahy soudobého společenského života*. 1. vyd. Praha: Academia, 1996. 176 s. ISBN 80-200-0571-4